

Komentář ke kapitolám

1. kapitola

Římská říše

V první kapitole se vrátíme o 2000 let zpět do minulosti, do časů, kdy byla Římská říše na vrcholu své moci a kdy sahala od Atlantického oceánu ke Kaspickému moři a od Skotska k Sahaře. Nejprve vám poskytneme několik zeměpisných údajů o prostředí, v němž se bude odehrávat děj následujících kapitol.

et ('.....')

Na mapě Římské říše, která se nachází na první straně, najdete všechny zeměpisné názvy, jež se objeví v této kapitole. Až na mapě správně umístíte názvy *Rōma*, *Italia*, *Eurōpa*, *Graecia* aj., pochopíte, co se píše o poloze Říma v první větě: *Rōma in Italiā est*, a v následujících dvou větách o Itálii a Řecku: *Italia in Eurōpā est. Graecia in Eurōpā est*. Totéž se znovu shrnuje v jedné větě: *Italia et Graecia in Eurōpā sunt*. Význam *et* by vám měl být zcela jasný, ale víte, proč je tam nyní *sunt*, a ne *est*? Jestliže ne, podívejte se na okraj stránky a přečtěte si i další dvě věty. Zjistili jste tedy, kdy se používá *est* a kdy *sunt*? Jestliže ano, naučili jste se první gramatické pravidlo. Podobně se budete učit postupně celou latinskou gramatiku, tj. budete odvozovat gramatická pravidla ze své vlastní práce s textem.

Italia
in Italiā

volný slovosled

Zaznamenali jste také nepatrný rozdíl mezi *Italia* a *Italiā*, a jak krátké slovo *in* prodlužuje koncové *-ā*? Na to poukazuje první poznámka na okraji textu. – Jiná věc, které je třeba si všimnout: *est* a *sunt* bývají na konci věty. Ale uvidíte, že tomu tak není vždy, neboť i *Rōma est in Italiā* je zcela správně. Latina má totiž volný slovosled, podobně jako čeština.

důležitost kontextu

Můžete se ptát: Je opravdu možné pochopit všechno jen čtením textu? Určitě, ovšem za předpokladu, že se soustředíte na kontext, tedy na smysl a obsah toho, co právě čtete. Stačí vědět, kde je Egypt, abyste porozuměli větě *Aegyptus in Eurōpā nōn est, Aegyptus in Āfricā est*. Zde nebude pochyb o významu záporky *nōn*. Ale často lze větu pochopit jen, je-li pohromadě

záporka *nōn*
(‘.....’)

s ostatními větami. Ve větě *Hispania quoque in Europa est* nepochopíte *quoque*, dokud celou větu nezasadíte do kontextu: *Italia et Graecia in Europa sunt. Hispania quoque in Europa est*. (Dvě předcházející věty by mohly být: *Italia in Europa est. Graecia quoque in Europa est*.) Jestliže jste stále na pochybách, čtěte dále až ke slovům: *Syria non est in Europa, sed in Asia. Arabia quoque in Asia est*. Nyní už jistě pochopíte, co znamená *quoque* – a mezitím jste se naučili slovíčko *sed*, aniž byste si toho zvlášť všimli.

quoque ('.....')

sed ('.....')

V následujícím odstavci najdete množství otázek a odpovědí na ně. Význam některých otázek můžete pochopit až po přečtení příslušných odpovědí. První je: *Estne Gallia in Europa?* Slovíčko *-ne* připojené k *est* nás upozorňuje, že následuje otázka (naš otazník [?]) starověcí Římané neznali). Odpověď je: *Gallia in Europa est*. Po další otázce *Estne Roma in Gallia?* následuje záporná odpověď: *Roma in Gallia non est* (v latině nejsou zvláštní výrazy pro naše „ano“ nebo „ne“, a tak věta nebo její část musí být opakována s *non* nebo bez něj). V otázce *Ubi est Roma?* lze význam slova *ubi* pochopit až po přečtení odpovědi: *Roma est in Italia*.

-ne... ? (otázka)

ubi ('.....')

Po krátké zmínce o poloze nejvýznamnějších římských provincií se dozvíte o různých místech, jako jsou *Rhēnus* a *Nilus*, *Corsica* a *Sardinia*, *Tusculum* a *Brundisium*. Najdete je na mapě a text vám napoví, co znamenají. Máte-li stále pochyby o významu slov *fluvius*, *insula* a *oppidum*, vraťte se k obrázku na začátku kapitoly.

fluvius ('.....')

insula ('.....')

oppidum ('.....')

Všimněte si, že se tato slova objevují ve dvou odlišných tvarech: sám *Nilus* je označován jako *fluvius*, ale *Nilus* a *Rhēnus* dohromady jako *fluvii*. Podobně se střídají *insula* a *insulae*, *oppidum* a *oppida*. V oddílu GRAMMATICA LATINA, který je umístěn za textem každé kapitoly, zjistíte, že tvary *fluvius*, *insula* a *oppidum* se nazývají *singulāris*, zatímco *fluvii*, *insulae* a *oppida* se označují *plūrālis* – česky *singulár* (číslo jednotné) a *plurál* (číslo množné).

singulār

plurāl

fluvius

fluvii

insula

insulae

oppidum

oppida

Při dalším čtení zjistíte, že *Nilus* není označován jen jako *fluvius*, ale i jako *fluvius magnus*, zatímco *Tiberis* je nazýván *fluvius parvus*. Stejným způsobem je *Sicilia* zmiňována jako *insula magna*, a naopak *Melita* (dnešní Malta) jako *insula parva*. Na okraji stránky jsou slova *magnus* a *parvus* označena jako anto-

magnus ('.....')

parvus ('.....')

sg. *fluvius magnus*
īnsula magna
oppidum magnum
 pl. *fluviī magnī*
īnsulae magnae
oppida magna

podstatná jména (substantiva):
fluvius, īnsula, oppidum aj.

přídavná jména (adjektiva):
magnus -a -um
parvus -a -um
multī -ae -a
 aj.

otázka: *num... ?*
 odpověď: ... *nōn...*

quid ('.....')

imperium Rōmānum
in imperiō Rōmānō

CIO = M = *mīlle* (1000)

římská rodina

nyma (značka [↔]), „slovo opačného významu než...“), což vám pomůže pochopit jejich význam. Všimněte si také jejich koncovek. Následují další příklady. O něco dále v textu kapitoly je *Brundisium* označeno jako *oppidum magnum* a *Tusculum* jako *oppidum parvum* a stejná slova získávají odpovídající koncovky plurálu: *fluviī magnī, īnsulae magnae, oppida magna*.

Slovo, které takto obměňuje koncovky *-us, -a, -um* v singuláru a *-ī, -ae, -a* v plurálu, se nazývá přídavné jméno neboli adjektivum (latinsky *adiectivum*, „přidávané slovo“), protože se připojuje k podstatnému jménu čili substantivu (lat. *substantivum*) a blíže jej určuje. Další substantiva, která se objevují v této kapitole, jsou *prōvincia, imperium, numerus, litterae, vocābulum*. Adjektiva jsou, kromě *magnus -a -um* a *parvus -a -um*, také např. *Graecus -a -um, Rōmānus -a -um, Latīnus -a -um, prīmus -a -um* a v plurálu *multī -ae -a* a *paucī -ae -a*. Koncovky přídavných jmen závisí na podstatných jménech, která určují.

Na otázku *Num Crēta oppidum est?* (ř. 49) samozřejmě nelze odpovědět jinak než záporně: *Crēta oppidum nōn est. Num* je tázací částice, podobně jako *-ne*, ale uvádí otázku, která předpokládá zápornou odpověď. Následuje otázka *Quid est Crēta?* Její smysl opět zcela objasní až odpověď: *Crēta īnsula est*.

Již jsme se setkali s koncovkou *-a*, která se po předcházejícím *in* prodloužila na *-ā*. Nyní uvidíme, že *in* také způsobuje změnu *-um* na *-ō*: *in imperiō Rōmānō; in vocābulō; in capitulō prīmō* (ř. 58, 72, 73). Tvarům na *-ā* a *-ō* se budeme podrobněji věnovat v 5. kapitole, až budeme probírat příslušné pády.

Jako značku pro číslovku tisíc, *mīlle*, Římané převzali řecké písmeno Φ (ph), ze kterého se pak stalo CIO a později se vlivem latinského slova MILLE změnilo na M.

Ve srovnání s jinými jazyky je latina poměrně úsporná. Stejně jako čeština totiž nemá členy, má několik pádů podstatných jmen a nepoužívá tak často pomocná slovesa. Přesvědčíte se o tom v následujících kapitolách.

2. kapitola

Nyní vám představíme osoby, o jejichž každodenním životě budete číst. Na obrázku mají své nejlepší oblečení, ovšem kromě

těch, kteří jsou odsunuti na okraj – je zcela zřejmé, že ti se společenským postavením liší od zbytku rodiny. Dobře si zapamatujte jejich jména, protože se s nimi brzy seznámíte natolik, že se budete cítit skoro jako na návštěvě u svých přátel ve skutečné římské rodině před 2000 lety. A co je nejdůležitější – budete rozumět jejich vlastnímu jazyku!

Všimněte si, že jména těchto osob končí buď na *-us*, nebo na *-a*, žádné z nich na *-um*. Zjistíte, že koncovka *-us* je typická pro muže (*Iūlius*, *Mārcus*, *Quīntus*, *Dāvus*, *Mēdus*) a koncovka *-a* pro ženy (*Aemilia*, *Iūlia*, *Syra*, *Dēlia*). To se týká i podstatných jmen, která označují osoby. Substantiva odkazující na muže obvykle končí na *-us*: *filius*, *dominus*, *servus* (některá však koncovku *-us* ztratila, a tak končí jen na *-r*, např. *vir*, *puer*), zatímco podstatná jména označující ženy obvykle končí na *-a* (*fēmina*, *puella*, *filiā*, *dominā*, *ancillā*); ale žádné osoby se neoznačují koncovkou *-um*. Taková substantiva končící na *-um* nazýváme neutra („střední rod“, lat. *neutrum* znamená „ani jeden ze dvou“, tj. ani mužského ani ženského rodu). Většina slov končících na *-us* jsou maskulina („mužský rod“, lat. *masculīnum*, „mužský“) a většina slov s koncovkou *-a* jsou feminina („ženský rod“, lat. *fēminīnum*, odvozeno od *fēmina*).

Avšak jako gramatický termín se „maskulina“ a „feminina“ neomezují jen na živé bytosti: slova *fluvius*, *numerus*, *liber* jsou gramaticky maskulina, zatímco *īnsula*, *familia*, *littera* jsou feminina. Gramatický termín tudíž neoznačuje pohlaví, ale rod (lat. *genus*; také v češtině jsou „ostrov“, „strom“ a „stůl“ maskulina podobně jako „Čech“ nebo „pán“, zatímco „kniha“, „rodina“ a „řeka“ jsou feminina podobně jako „Češka“ nebo „žena“). Zkratky používané pro tyto tři rody jsou *m.*, *f.* a *n.*

Slovo *familia* se vztahuje na celou domácnost, včetně všech otroků, *servī* a *ancillae*, kteří jsou majetkem hlavy rodiny. *Iūlius* je otec, *pater*, dětí, které se jmenují *Mārcus*, *Quīntus* a *Iūlia*, pán, *dominus*, otroků, jejichž jména jsou *Mēdus*, *Dāvus*, *Syra*, *Dēlia* aj. Abyste vyjádřili jejich vzájemný vztah, potřebujete genitiv (lat. *genetīvus*), tvar podstatného jména končící v singuláru na *-ī* nebo *-ae*: *Iūlius est pater Mārcī et Quīntī et Iūliae*. V plurálu se setkáte s koncovkami *-ōrum* a *-ārum*: *Iūlius est dominus multōrum servōrum et multārum ancillārum*. Koncovky

muži: *-us*
ženy: *-a*

rody:
maskulinum (m.): *-us*
femininum (f.): *-a*
neutrum (n.): *-um*

genitiv:
m./n. f.
sg. *-ī* *-ae*
pl. *-ōrum* *-ārum*

genitivu feminin jsou tedy *-ae* a *-ārum*, zatímco maskulin a neuter *-ī* a *-ōrum*. Přehled těchto koncovek se nachází v oddílu GRAMMATICA LATINA. (Latinský genitiv svým významem odpovídá českému genitivu neboli 2. pádu podstatných jmen.)

spojky

...-que = et...

Slova *et* a *sed* se nazývají spojky (lat. *coniūctiōnēs*, od *coniungit*, „spojuje“), protože spojují slova a věty. Namísto *et* se často setkáváte s příklonkou *-que*: *Dēlia Mēdusque* místo *Dēlia et Mēdus* a *filiī filiaeque* místo *filiī et filiae* (ř. 9 a 22).

m.	f.	n.
<i>quis?</i>	<i>quae?</i>	<i>quid?</i>
gen.	<i>cuius?</i>	

Mezi novými slovy v 2. kapitole jsou i tázací zájmena *quis* a *quae*, jež se používají, týká-li se otázka nějaké osoby (česky „kdo“): *Quis est Mārcus?* a *Quae es Iūlia?*, tj. maskulinum *quis* (v plurálu *quī*), femininum *quae* – a neutrum *quid*, např. *Quid est Crēta?* (1. kap., ř. 50, čes. „co“). Genitiv tázacího zájmena je *cuius* (čes. „koho“, „čeho“, „čí“): *Cuius servus est Dāvus?* *Dāvus servus Iūliī est* (ř. 35).

quot? 1, 2, 3...

Nesklonným tázacím zájmenem *quot* se ptáme na množství a počet: *Quot liberī sunt in familiā?* *In familiā sunt trēs liberī.* *Quot filiī et quot filiae?* *Duo filiī et ūna filia.* *Quot servī?* *Centum servī* (ř. 37–39). Podobně jako většina číslovek je *centum* nesklonné; ale *ūnus* má důvěrně známé koncovky *-us -a -um*, tvar feminina od *duo* je *duae* (*duae filiae*) a tvar neutra od *trēs* je *tria* (*tria oppida*).

m.	f.	n.
<i>ūnus</i>	<i>ūna</i>	<i>ūnum</i>
<i>duo</i>	<i>duae</i>	<i>duo</i>
<i>trēs</i>	<i>trēs</i>	<i>tria</i>

magnus numerus -ōrum
= *multī -ī/multa -a*
magnus numerus -ārum
= *multae -ae*

Množství může být vyjádřeno i substantivem *numerus* s genitivem plurálu: *Numerus liberōrum est trēs.* *Numerus servōrum est centum.* Označíme-li *centum* za velké množství, snadno porozumíte následujícím větám: *Numerus servōrum est magnus* a *In familiā magnus numerus servōrum est.* Je tedy zřejmé, že *magnus numerus servōrum* znamená totéž co *multī servī*. Stejně tak *parvus numerus liberōrum* odpovídá výrazu *paucī liberī*. Kromě toho se setkáváte se slovními spojeními *magnus numerus oppidōrum* a *fluviōrum* ve významu *multa oppida* a *multī fluvii*.

cēterī -ae -a

Římané znali pouze severní část afrického kontinentu s jediným veletokem Nilem: *In Āfricā ūnus fluvius magnus est: Nilus* (ř. 58). A sdělení pokračuje: *Cēterī fluvii Āfricae parvī sunt.* Adjektivum *cēterī -ae -a* (čes. „ostatní“) se v textu vyskytuje hned několikrát, a tak i výčet prvních tří z 35 kapitol (ř. 86) je zakon-

čen slovem *cētera* (může být také *et cētera*, latinský výraz, pro který se používá zkratka „etc.“, dosud živá např. v angličtině).

Následující pravidlo se týká výčtů v latině: (1) *et* se vkládá mezi všechny položky: *Mārcus et Quīntus et Iūlia*; nebo (2) se nepoužívá vůbec: *Mārcus, Quīntus, Iūlia*; nebo (3) se k poslední položce připojuje *-que*: *Mārcus, Quīntus Iūliaque*. Příklonky *-que* a *-ne* způsobují posun přívuku ve slově na slabiku, která příklonkám předchází (*Mē'dus-que, Iūli'a-que, mul'ta-ne*).

výčet:

(1) *A et B et C*

(2) *A, B, C*

(3) *A, B C-que*

Z rozhovoru na konci kapitoly vyplývá, že přivlastňovací zájmena *meus -a -um* a *tuus -a -um* nahrazují genitiv, je-li řeč o něčem, co se vztahuje k osobě, která hovoří, nebo k osobě, která je přímo oslovována (srov. čes. „můj“ a „tvůj“).

Na straně 16 se setkáte se slovem *ecce* (znázorněným na okraji s šipkou). Používá se, když chceme na něco ukázat nebo zaměřit pozornost, v tomto případě na obrázek dvou knih. Všimněte si podoby starověké knihy – svitku s textem napsaným ve sloupcích – a latinského slova pro takový svitek: *liber* (další maskulinum bez koncovky *-us*), v plurálu *librī*.

ecce: →

sg.
liber

pl.
librī

3. kapitola

Nyní, po seznámení se s rodinou, uvidíte, co její členové právě dělají. Začneme u dětí – ve starověku byly skoro stejné jako dnes. A tak nás nepřekvapí, když se dočteme, že děti v rodině Iulia a Aemilie spolu ne vždy dobře vycházejí. Jako první na to doplatí malá Iulia, protože dráždí svého staršího bratra. A klid nenastane, dokud nezakročí jejich rodiče.

Některá z nových slov v této kapitole jsou slovesa. Sloveso (lat. *verbum*) je slovo, které vyjadřuje činnost nebo stav: někdo něco dělá, něco existuje nebo se děje. První takové latinské slovo, s nímž jste se setkali, je *cantat* v první větě kapitoly: *Iūlia cantat*. Ostatní slovesa jsou *pulsat, plōrat, rīdet, videt, vocat, venit* aj. Všechna končí na *-t* podobně jako *est*, což je také sloveso, a nejčastěji se nacházejí na konci věty.

slovesa:

-at: cantat, pulsat, plōrat

-et: rīdet, videt, respondent

-it: venit, audit, dormit

První ze dvou slov ve větě *Iūlia cantat* označuje činitele, tedy osobu, která vykonává činnost. Stejného druhu jsou věty: *Iūlia plōrat, Mārcus rīdet, Aemilia venit, Iūlius dormit*. Ale není to

Mārcus Iūliam pulsat
Quīntus Mārcum pulsat
Iūlia Aemiliam vocat

1. -us -a
 2. -um -am

<u>podmět</u>	<u>předmět</u>	<u>sloveso</u>
<i>Mārcus</i>	<i>Iūliam</i>	<i>pulsat.</i>
	m.	f.
<u>nominativ:</u>	-us	-a
<u>akuzativ:</u>	-um	-am

přechodná a nepřechodná slovesa

eam : *Iūliam*
eum : *Quīntum*

zájmeno

	m.	f.
ak.	<i>eum</i>	<i>eam</i>
	<i>mē</i>	
	<i>tē</i>	

otázka: *cūr* ...?
 odpověď: ... *quia* ...

vždy tak jednoduché. Vezměte si například první větu, kterou vysvětluje malá ilustrace na okraji stránky: *Mārcus Iūliam pulsat*. Zde se nemluví jen o činiteli, ale i o osobě, která je předmětem činnosti a ke které tato činnost směřuje. Stejněho druhu jsou i následující věty: *Quīntus Mārcum videt*, *Quīntus Mārcum pulsat*, *Mārcus Quīntum pulsat*, *Iūlia Aemiliam vocat*.

Jak vidíte, jméno osoby, která vykonává činnost, tzv. podmět, má jednu z dobře známých koncovek *-us* nebo *-a*, kdežto předmět, tedy jméno osoby, k níž tato činnost směřuje, končí na *-um* nebo *-am*. Také *Iūlia* se mění na *Iūliam*, když se dozvídáme, že ji Marcus bije. Stejně tak z *Mārcus* se stává *Mārcum*, když je on sám bit. V podobných případech se *puella* mění na *puellam* a *puer* na *puerum*. Stejnou koncovku dostávají i adjektiva, s nimiž se tato substantiva pojí: *Mārcus parvam puellam pulsat*. *Iūlius puerum improbum verberat*.

V latině tedy, stejně jako v češtině, rozlišujeme pomocí koncovek mezi podmětem a předmětem ve větě. Tvary *-us* a *-a*, které označují podmět, se nazývají nominativ (lat. *nōminātīvus*, český 1. pád) a tvary *-um* a *-am*, které označují předmět, se nazývají akuzativ (lat. *accūsātīvus*, český 4. pád). Slovesa jako *pulsat*, *videt*, *vocat*, která se používají s předmětem v akuzativu, se nazývají přechodná (lat. *trānsitīva*) a slovesa bez předmětu v akuzativu se označují jako nepřechodná (lat. *intrānsitīva*).

Na místě substantiv končících v akuzativu na *-am* a *-um* se občas setkáte s tvary *eam* a *eum*, např. *Iūlia plōrat quia Mārcus eam pulsat* a *Cūr Iūlius Quīntum nōn audit? Iūlius eum nōn audit, quia dormit* (ř. 27, 43; dvojtečka v poznámce na okraji *eam* : *Iūliam* znamená, že *eam* zde zastupuje *Iūliam*). Takové slovo, které se používá místo podstatného jména, se nazývá zájmeno (lat. *prōnōmen*, „za jméno“, „namísto jména“). Tvarům *eum* a *eam* odpovídá zájmeno *mē*, které se užívá, když žena nebo muž hovoří o sobě, a *tē*, které označuje osobu, k níž se mluví (srov. čes. „mě“, „mne“ a „tě“, „tebe“): *Aemilia*: “*Quis mē vocat?*” *Quīntus*: “*Iūlia tē vocat.*” (ř. 24–25).

Tázacím příslovcem *cūr* se ptáme na příčinu (lat. *causa*). Otázka začínající na *cūr* tedy vyžaduje odpověď s příčinnou spojkou *quia* (čes. „protože“): *Cūr Iūlia plōrat? Iūlia plōrat, quia*